

Оксана Карліна

КОНФЛІКТ МІЖ ТРАДИЦІЯМИ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ І СИСТЕМОЮ МІСЦЕВОГО УПРАВЛІННЯ НА ВОЛИНІ НАПРИКІНЦІ ХVІІІ – ПЕРШИХ ДЕСЯТИЛІТТЯХ ХІХ ст.

У Волинській губернії, як і в усій Російській імперії, містами називалися лише ті населені пункти, в яких містилися повітові чи губернські державні установи. У судовому і господарському відношенні вони підлягали особливому міському управлінню. Для решти міських поселень на державних і поміщицьких землях зберігалася назва містечок. Містечка ж прирівнювалися до сільських поселень і знаходились у віданні нижчих земських судів.

Формування нових органів влади на Волині почалося ще в 1795 р., але зі вступом на престол імператора Павла I сталися зміни у територіальному поділі земель, які увійшли до складу Росії за другим і третім поділом Речі Посполитої. 12 грудня 1796 р. вийшов указ «Про новий поділ держави на губернії». У ньому йшлося про те, щоб «з колишньої Польської України, Волині та Поділля, до імперії нашої приєднаних, після виділення достатньої кількості душ і території для утворення Київської губернії, створити дві губернії: Подільську і Волинську». Кожна з губерній мала поділятися на 12 повітів¹.

Початок функціонування повітових органів влади у нових політичних умовах можна датувати 1797 роком, коли вийшов указ Сенату про утворення судових установ у губерніях за новим штатним розписом². Магістрати повинні були створюватись у містах, де є купці та міщани, й утримуватись за рахунок міських доходів відповідно до їхніх прав і привілеїв. Управління в усіх повітових містах і деяких містечках, що користувалися цими правами і привілеями, мало здійснюватись за нормами магдебурзького права, а магістрати – складатися з вибраних міською громадою президента і ратманів. Сенат постановив залишити у судах і магістратах порядок «на том самом основании, на каком до присоединения сего края в тех судах существовал»³.

¹ Полное собрание законов Российской империи. Издание первое (далее – ПСЗ 1). Т. XXIV. № 17702, 17634, 17735.

² Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). Ф. 363, оп. 1, спр. 10, арк. 62.

³ ДАВО. Ф. 363, оп. 1, спр. 10, арк. 208.

Однак якщо раніше до юрисдикції магістратів належали лише міщани-християни, а євреї судились у гродських і земських судах, кагалах і суді землевласника, то тепер усі євреї переходили до стану купців або стану міщан і тому підлягали не земському чи поміщицькому судові, а суду магістрату. Повноваження кагалів обмежувалися розглядом справ, що стосувалися духовенства, обрядів і віри. Євреї отримали право брати участь у виборах магістрату і бути до нього обраними, а також обиратися на інші громадські посади в місті. На тих із них, хто мешкав у повіті, також поширювалось судочинство магістрату повітового міста.

Таким чином, у судовому і господарському відношенні магістратові повітового міста підлягали усі його жителі, які належали до таких станів: купців, міщан, «граждан» і «вольных людей», а також купці та міщани (християни та євреї), які мешкали в містечках повіту.

На початку 1798 р. О. А. Беклешов надіслав до губернського правління документ, в якому визначав порядок виборів до магістрату з урахуванням існуючої практики і законів. Насамперед він підтверджував, що «магістраты по здешним правам и особо данным привилегиям должны быть оставлены в городах Житомире, Овруче, Луцке, Владимире, Кременце, Ковле и местечке Дубно⁴, кои все имеют привилегии на учреждение магистратов по магдебургскому праву». Оскільки «в тех привилегиях назначено, по сколько имянно избирать в магистрат и под каким точно названием присудствующих, то и следует избранно быть самое то число из мещан христианского закона». Однак ще за його попередника за указом Сенату від 3 травня 1795 р. «избрано было в члены бывших городских магистратов из еврейского общества в каждом городе третья часть противу христиан, то есть по два ратманы». Тому й надалі євреї мали становити третину від складу магістрату. Передбачалося, що вони братимуть участь у судочинстві разом з ратманами-християнами. До магістрату «христиане избирали христиан, а евреи – евреев»⁵. Можна сказати, що формування складу магістратів у нових політичних умовах завершилося з появою указу Сенату в 1801 р., відповідно до якого «для восстановления в городских магистратах и ратушах желаемого порядка в те места определяют секретарей подобно тому, как и в прочие присутственные места оные определяются, от Сената, [...] с тем, чтоб секретарии сих мест оставались по-прежнему на содержании о купечества и мещанства»⁶.

Вибори до магістрату мали проходити у присутності городничого, котрий потому зобов'язаний був подавати список обраних до губернського правління, але затверджувати новий склад магістрату мав губернатор⁷.

⁴ Зазначимо, що в цьому переліку всі міста, крім Дубна, перебували у державній власності, однак не згадано чотирьох приватних повітових міст: Рівне, Острог, Заслав і Старокостянтинів, в яких до початку 1860-х років так і не функціонувало ні магістрату, ні міської думи, а в Новограді-Волинському (Звягелі), купленому до державної казни в останні роки XVIII ст., органи міського управління були відкриті згодом.

⁵ ДАВО. Ф. 363, оп. 1, спр. 50, арк. 95.

⁶ Там само. Спр. 44, арк. 88.

⁷ Там само. Арк. 55.

Розглянувши зазначений документ, губернське правління постановило повідомити міські громади, які мають привілеї, щоб вони провели «на основании данных им от прежних королей и Речи Посполитой привилегий выборы урядников с теми названиями и толикое число, как в привилегиях назначено, не устрания отнюдь от выборов евреев». Вибори мали тривати не більше трьох днів⁸.

Надалі вибори до магістрату проходили що три роки на підставі указу губернського правління, в якому зазначалась не точна дата їхнього проведення, а лише місяць, «под предводительством президента магистрата при наблюдении за порядком гг. городничего и уездного стряпчего»⁹. Їхньою підготовкою займалися дійсні члени магістрату. Вони склали «именные списки имеющих право участвовать в городских выборах», а також на них покладалось «приготовление сведений о подсудимости и прикосновенности [к судебным] делам некоторых из них, имеющих право участвовать у выборах» і визначення термінів, «особо на произведение общественных выборов по городу, к которым вызываются обыватели из местечек, в уезде состоящих, и особо на выборы, долженствующие быть на местах пребывания, так дабы выборы один другим не делали преграды»¹⁰. Для складання списків виборців магістрат просив городничого, аби той оголосив кагальним і гмінним, щоб ті «пригласили купцов и почтеннейших жителей, судом не опороченных» до магістрату у визначений день «с нужными сведениями или ревизскими сказками». Участь у виборах брали купці та міщани (християни і євреї), які мешкали в містечках повіту, про що їх мав повідомити повітовий стряпчий.

Що стосується містечок, «предъявляющих равномерные привилегии на право мещанское и на учреждение магистратов», то їх мешканці спочатку зверталися до нижчих земських судів у повітах, а потім апелювали до губернського магістрату (який функціонував до середини 1796 р.). У матеріалах останнього збереглися прохання «о введении их в наданные по тем [польским] привилегиям преимуществы» мешканців таких містечок: Михнівки, Смідина, Милянович, Вижви Ковельського і Сокуля Луцького повітів¹¹. Наприклад, у зверненні, поданому представниками громади Сокуля до губернського правління, зазначалось, що їхнє містечко «есть издревле населенное по королевской привилегии вольными людьми по правам магдебургским, в коем отцы и предки их оставались более двухсот лет всегда при всех вольностях, мещанству представленных»¹².

Однак проти збереження міщанських прав у приватних містечках виступили їхні власники. У російських законах не були чітко визначені ознаки

⁸ Там само. Спр. 14, арк. 56.

⁹ Там само. Спр. 56, арк. 3.

¹⁰ ДАВО. Ф. 368, оп. 1, спр. 56, арк. 3 – 3 зв.

¹¹ Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІАУК). Ф. 946, оп. 1, спр. 1, арк. 60 – 60 зв., 105, 165 – 169; спр. 4, арк. 1 зв., 25 – 26.

¹² Там само. Спр. 4, арк. 25.

містечка, хоча й дозволялося засновувати їх у вотчинах, а також запроваджувати там торги та ярмарки відповідно до державних законів з відома генерал-губернаторів і губернських правлінь у терміни, які б не перешкоджали проведенню ярмарків у інших навколишніх пунктах. Статус містечка не вимагав підтвердження, оскільки воно не користувалося ніякими перевагами порівняно з іншими населеними пунктами, тому достатньо було свідчень самого власника або побутування назви «містечко» серед місцевої людності¹³. Під час проведення ревізій (переписів населення, яке сплачувало державні податки) містечками записувалися ті поміщицькі та державні маєтки, в яких мешкали євреї.

У ході ревізії 1795 р. на Волині (першої після приєднання краю до Російської держави) всі жителі-християни, за винятком шляхти, були записані в кріпосний стан усупереч різним привілеям, які польські королі дали приватним містам; вільними мешканцями в них залишилися лише шляхтичі та євреї, на котрих поширювалися нові порядки. Це сталося тому, що тодішнє розуміння права власності на землю охоплювало й кріпосне право над людністю, яка обробляє цю землю. Через те той, хто власноручно обробляє землю, повинен бути прикріплений до землі на користь особи, яка вважається власником цієї землі. Разом з тим зберігалися також права, які впливали з польських юридичних понять про землеволодіння. На відміну від російських поміщиків, шляхтичі-землевласники отримували не лише поземельний податок (чинш) із міських земель, але й податки з торгів і промислів.

З огляду на обставини, що склалися, управитель Мінською, Подільською і Волинською губерніями генерал-поручик Т.І. Тутолмін запропонував «не приводить в исполнение и учиненных решений губернскими магистратами о утверждении которых либо из тех привилегий до воследования высочайших подтверждений». З цим погодився і його наступник генерал-лейтенант О.А. Беклешов.

Новий суспільний устрій у приватних містах своїм наслідком мав зміну стосунків між мешканцями міста і власником. Власник був позбавлений судових і поліцейських функцій над міськими жителями, його влада обмежувалася економічними відносинами.

Переведення городян-землеробів до стану залежних селян відбулось і в державних маєтках, тобто там, де власником земельних володінь була держава. Коли вона передавала своє право власності приватній особі, то закріпачувалося лише християнське населення, а шляхта та євреї залишалися вільними.

У містечках християни-міщани та євреї мали утворювати окремі громади на чолі зі старостами (інколи їх називали за старою звичкою бургомістрами) і кагальними. Ці вибрані особи мали звітувати перед магістратом повітового міста про сплату державних податків їхніми громадами. Інших завдань вони

¹³ Воронин А. Записка о владельческих городах и местечках Юго-Западного края. К., 1869. С. 43.

не мали, а спроби старост виступати в ролі суддів у вирішенні дрібних конфліктів розглядалися магістратом як незаконні. Зазвичай у містечках міщан-християн було мало, бо більшість мешканців у них належала до стану кріпосних селян, судово-адміністративні функції щодо яких виконували місцеві економії маєтків.

Проти такого порядку виникали протести населення впродовж першої половини XIX ст. У багатьох приватних містах і містечках закріпачені городяни-землероби продовжували подавати судові позови. Посилаючись на королівські привілеї, вони доводили неправильність запису їх до кріпосного стану і свої права на землю. Такі справи розглядалися вищими судовими й урядовими інстанціями (Сенатом, Державною радою), але вирішувалися зазвичай не на користь міських жителів. Закріпачення підтверджувалося ревізійними списками («сказками») 1795 р., а чинш і податки на користь власника – правами його власності на землю.

У деяких містечках міщани-християни змогли створити достатньо чисельну громаду внаслідок тривалого відстоювання своїх прав.

Прикладом боротьби за свої міщанські права може бути містечко Любомль – центр великого земельного маєтку Браницьких у Ковельському повіті. Наприкінці XVIII ст. великому коронному гетьманові, одному з провідників Торговицької конфедерації, генералу від інфантерії на російській службі Францишку Ксаверію Браницькому (1730–1819) належали 18 сіл біля Любомля¹⁴.

Вже на початку XIX ст. мешканці Любомля розпочали судову справу щодо «отыскиваемой ими свободы и доказываемом на основании служащим им привилегий мещанском своём праве»¹⁵. У 1808 р. місцевий повітовий суд і 2-й департамент Волинського головного суду «оставил любомльских мещан при личной свободе», а на підставі указу Сенату від 30 жовтня 1808 р. 140 любомльських сімей Волинська казенна палата (основний фінансово-контролюючий орган губернії) перевела зі стану поміщицьких селян до стану міщан¹⁶.

Зміна лише соціального стану не задовольнила міщан-християн: вони почали домагатись закріплення за собою земельних наділів і угідь на тих же умовах, на яких користувалися ними до 1795 р. У 1802 р. Сенат визнав, що «выгонные городовые земли суть казенные», а в 1815 р. дозволив міщанам користуватися нею в радіусі однієї версти від міста¹⁷. У наступному своєму указі від 21 травня 1819 р. Сенат стверджував, що «земля и угодья города [!] Любомля принадлежат графу Браницкому или наследникам», «а мещане любомльские яко не подлежащие крепостному владению должны быть ос-

¹⁴ Підраховано за: Центральный государственный военно-исторический архив Российской Федерации. Ф. ВУА, д. 18 653, ч. 6, л. 14 – 14 зв.

¹⁵ ДАВО. Ф. 368, оп. 1, спр. 34, арк 3.

¹⁶ Там само. Арк. 5 зв., 12 – 12 зв.

¹⁷ Там само. Арк. 12 – 13 зв.

тавлені в прежнему их свободном состоянии, с тем, чтобы за землю платили надлежащую по люстрации 1785 года владельцу подать, а не более; бути же не пожелают платить, то могут переселиться, и тогда владелец обязан будет удовлетворить их за принадлежащие им строения и заведения по справедливой цене»¹⁸.

За матеріалами зазначеної люстрації сума земельного чиншу складала 579 злотих 15 грошів. Землевласник вимагав збільшення чиншу до 2 тисяч злотих, мотивуючи це тим, що міщани мають значно більше землі, ніж у рік проведення люстрації. Тому в 1821 р. 13 любомльських мешканців на чолі з Яковом Сушкевичем вирушили до Варшави, щоб передати скаргу цесаревичу Костянтину Павловичу на незаконність претензій Браницьких. Обґрунтовуючи свою правоту, міщани доводили, що їхнє містечко, центр староства, мало магдебурзьке право з 1541 р. У скарзі містилось посилення на сеймові конституції 1658, 1669, 1670 років, вказувалось, що вони опубліковані у четвертому і п'ятому томах «Книги законів» (тобто у «*Volumina legum*»), зазначалось, на яких сторінках вони містяться і на які пункти потрібно звернути увагу. Очевидно, цю скаргу готувала добре освічена і обізнана з історією містечка особа. Адже згадувалося, що Любомльське староство у 1659 р. отримав гетьман Іван Виговський¹⁹, а «после его измены» воно до 1768 р. належало до державного скарбу, і лише потому перейшло до графа Браницького, який і закріпив його за собою в 1796 р.²⁰

Скарга любомльських міщан набула розголосу ще й тому, що її ініціатори (Яків Сушкевич, Дмитро Мосієвич (він же Кудін) і Юсько Олешкевич (він же Трохимович) були звинувачені у підбурюванні громади містечка не платити державних податків і земельного чиншу. На своє виправдання Яків Сушкевич доводив, що за 1820 і за першу половину 1821 року всі державні податки громадою міщан-християн (всього 436 осіб чоловічої статі разом з мешканцями передмістя Завалля) сплачені. Однак ні землевласник, ні місцева влада не визнавали належність мешканців Завалля (118 осіб чоловічої статі) до міщанського стану, тому повітове казначейство не хотіло приймати від них державних податків²¹. Управитель любомльського маєтку Браницьких вказував на Якова Сушкевича як організатора бунту, зауважував, що він не має нерухомості в містечку, і вимагав вислати його з Любомля разом з іншими «бунтівниками»: Степаном Беззубчиком (або Попкевичем), Іваном Козлом (або Дроздовичем) і Уласом Омельчуком. Треба підкреслити, що ці чотири особи були вибраними бургомістрами, тобто «законними» представниками громади міщан-християн містечка. У першій чверті XIX ст. у Любомлі

¹⁸ Там само. Арк. 1 – 1 зв.

¹⁹ Поп.: *Ciara S. Senatorowie i dygnitarze koronni w drugiej połowie XVII wieku*. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1990. S. 25–26.

²⁰ ДАВО. Ф. 368, оп. 1, спр. 34, арк. 11 – 11 зв. Також див.: Енциклопедія історії України. К., 2003. Т. 1: А – В. С. 366–367.

²¹ ДАВО. Ф. 368, оп. 1, спр. 34, арк. 26 – 37 зв.

за традицією для нагляду за порядком щорічно у березні продовжували вибирати з числа авторитетних господарів чотирьох старшин, котрих називали бургомістрами, і чотирьох їхніх заступників, або лавників, з яких половину призначав управитель маєтку, а половину вибирала громада²².

На жаль, на підставі вивчених архівних матеріалів не вдалося простежити вирішення конфлікту, однак збережені актові матеріали магістрату Володимира-Волинського і місцевого нижнього земського суду за 30–50-ті роки XIX ст. дозволяють припустити, що поза повітовим містом християни-міщани Любомля єдині в повіті утворювали громаду (якщо не брати до уваги незначну християнську громаду містечка Опалин). Вони продовжували обирати своїх бургомістрів, які залагоджували дрібні справи в містечку і брали участь у виборах магістрату Володимира-Волинського. Очевидно, любомльські міщани-християни також погодились сплачувати підвищений земельний чинш, щоб не втрачати свого господарства.

Не такою успішною виявилась боротьба за міщанські права мешканців Турійська Ковельського повіту. Вони добре пам'ятали, що «до часу повернення цього краю до Росії в цьому містечку була ратуша і жителі його, теперішні селяни, користувалися магдебурзьким правом, тобто самі чинили суд і визначали покарання під головуванням вотчинника маєтку, уклали між собою угоди і тому подібне»²³. Справді, у другій половині XVIII ст. у Турійську засідали бургомістр і ратмани, вибрані міщанами; тут функціонували уряди возних та писарів (котрі вели актові книги)²⁴.

Наприкінці XVIII ст. володіння перейшло до графа Фрідріха Мошинського. У 1811 р. Мошинський, переглядаючи старий інвентар 1779 р., на прохання міщан не тільки зменшив їхні повинності, але й записав у ньому, що «полів міщан, якими вони до цього часу володіли, ніхто не має і не буде мати права у них забрати», а лише міщанин Турійська може їх продати іншому такому ж міщанину. Між тим саме Мошинський записав мешканців Турійська у ревізькі «сказки» як кріпосних, хоча панщини вони ніколи не відробляли.

Конфлікт виник у 1845 р., коли маєток купив поміщик Юлій Оржешко, котрий почав вимагати від мешканців Турійська виконання панщини і таких же повинностей, як від селян навколишніх сіл. Тим самим, на думку турійських жителів, він порушив їхні права, адже йому було відомо, що вони мають особливий статус²⁵.

Спочатку повіреним мешканців Турійська виступав дворянин Альберт фон Ланген, а після того, як владі вдалося його усунути, міщанин з Володимира-Волинського Давид Шмоль Тополь. Однак проти нього одразу ж були висунуті звинувачення: поміщиком – у підбурюванні селян до бунту, а магістра-

²² ДАВО. Ф. 368, оп. 1, спр. 34. арк. 45–46.

²³ ЦДІАУК. Ф. 442, оп. 452, спр. 104, арк. 12. (Див. також: ЦДІАУК. Ф. 442, оп. 457, спр. 295, арк. 6 зв.)

²⁴ ЦДІАУК. Ф. 442, оп. 452. спр. 104, арк. 31–33 зв.

²⁵ Там само. Арк. 36 зв.

том Ковеля – у «фабрикації документів для некоторых из крестьян на мещанскую свободу»²⁶. Тож через кілька місяців Тополь був арештований. При ньому були виявлені чотири документи (витяги з володимирських гродських книг XVIII ст. та інвентарів), які підтверджували міщанський стан жителів Турійська та окреслювали повинності, що їх вони мали виконувати на користь власника містечка²⁷. Тополя засудили до покарання різками і відправки на поселення до Сибіру, однак невдовзі потому він помер у місцевій лікарні. Селян, організаторів протесту, поміщик намагався віддати в рекрути.

«Ця невдача і переслідування з боку місцевої влади не тільки не зупинила турійських жителів, а ще більше посилила в них бажання досягнути мети»²⁸. Вони знову звернулися до Лангена, уклали з ним угоду на ведення їхньої справи та зобов'язалися заплатити йому 900 руб. сріблом і 30 корців зерна.

Ланген розпочав дві судові справи: про права селян Турійська на свободу і про гноблення їх поміщиком. Спочатку їх розглянули ковельський земський справник і володимирський предводитель дворянства (ковельський предводитель був родичем Оржешка), потім – старший чиновник особливих доручень при губернаторові Тернер і ковельський повітовий стряпчий. Було прийнято рішення, що селяни Турійська мають виконувати лише ті повинності, які вони виконували здавна, а губернське правління звинуватило Оржешка «в обтяженні селян непомірними роботами і жорстокому поводженні з ними»²⁹.

Ситуація загострилася в 1847 р., під час реалізації інвентарної реформи. Тоді селяни відмовилися отримувати виділені їм земельні ділянки, тож для наведення порядку була введена військова команда. Чиновник особливих доручень Спаський провів нове розслідування, на підставі якого Оржешко мав заплатити селянам за додаткові панщинні дні, а повітовий суд – ліквідувати повноваження Лангена представляти селян, оскільки вони у цьому конфлікті повинні були звертатися до прокурора і стряпчих³⁰.

Справа на цьому не завершилася. У 1850 р. під час проїзду царя через Волинську губернію турійським селянам вдалося передати йому скаргу, в якій вони обґрунтовували свої права на міщанство. Для перевірки ситуації на місці з Петербурга надіслали чиновника з особливих доручень Белюгова. У березні 1851 р. він у доповідній записці, позитивно оцінивши введення інвентарних правил³¹, зазначив, що селяни Турійська, «хоча й користуються давніми своїми правами і пільгами, але оскільки домагаються звільнення від кріпосного стану, то вони до цього часу злим оком дивляться на поміщика

²⁶ ДАВО. Ф. 229, оп. 1, спр. 146, арк. 84–91.

²⁷ Там само. Спр. 174, арк. 43–53.

²⁸ ЦДІАУК. Ф. 442, оп. 457, спр. 295, арк. 8.

²⁹ Там само. Арк. 20.

³⁰ Там само. Арк. 21–25.

³¹ «На даний час (з часу введення інвентарних правил) із селянами не буває жорстокого поводження і загалом в імперії, як я спостерігав, вони мають добрий побут і нічим не обтяжені і не має відхилень від інвентарних правил» (ЦДІАУК. Ф. 442, оп. 452, спр. 104, арк. 26).

Оржеска, котрий не дає приводу для цього»³². На його думку, селяни не мають підстав для незадоволення, бо їхню землю не відібрали, а тільки ліквідували смужковість наділів.

Тоді ж Ковельський повітовий суд, врахувавши всі обставини, ухвалив: «Усіх вищезазначених мешканців містечка Турійська [тобто 344 особи], крім тих, хто вже отримав волю за відпускними документами, визнати такими, що не належать до кріпосного стану і звільнити їх з-під володіння поміщика Юлія Оржешка, надати їм право як вільним людям вибирати спосіб життя впродовж визначеного законом річного терміну або утворити в містечку Турійську окрему міщанську громаду за розпорядженням начальства»³³. Землі на завжди залишалися в їхньому користуванні на колишніх правах, а всі повинності мали бути замінені грошовим чиншем. Волинський прокурор вважав це рішення суду «правильним і відповідним до законів». Однак Оржешко з ним не погодився й апелював до вищої інстанції.

З кінця 1852 р. справа перебувала на розгляді у Волинській палаті цивільного суду. Всі документи цієї справи склали 2630 аркушів³⁴. До 1861 р. остаточне рішення так і не було прийняте.

Інакше завершилась боротьба мешканців Міхнівки Ковельського повіту. Уже в 1810 р. своїм указом Сенат звільнив їх від кріпосної залежності і визнав їхній міщанський стан, взявши до уваги привілей від 9 січня 1642 р., даний їм тодішнім власником містечка Філоном Словицьким і підтвердженим польським королем³⁵. За цим документом Міхнівка отримувала такі ж права, як і найближче королівське місто Ратно. Однак власницею міських земель залишалась поміщиця Петрушевська, котра свого часу купила Міхнівку від спадкоємців Словицького, тому міщани мали укласти з нею угоду про сплату земельного чиншу. Їм цього не вдалось зробити, а наступним указом Сенату від 1819 р. за міщанами були визнані землі, якими вони володіли на підставі інвентаря 1787 р., однак «начальство встретило затруднения в определительном назначении земли мешчанам»³⁶. Поміщиця й надалі вважала мешканців Міхнівки своїми кріпосними і вимагала відпрацювання панщини.

Конфлікт між Петрушевською і міщанами, що продовжував тліти, спалахнув з новою силою у 1840 р., коли ковельський земський справник, повітовий стряпчий і становий пристав, зібравши з навколишніх сіл близько тисячі возів, «забрали мешчанских жен и детей и развезли по десяти местам, оставляя оных в каждом селении на улице»³⁷. Тоді міщанська громада налічувала 149 сімей (близько 300 осіб). Ця подія, що розглядалася як надзвичайна губернським правлінням і генерал-губернатором, спричинила появу

³² ЦДІАУК. Ф. 442, оп. 452, спр. 104, арк. 26 зв.

³³ Там само. Арк. 37 зв.

³⁴ Там само. Арк. 49–72 зв.

³⁵ Там само. Оп. 77, спр. 28, арк. 34 зв. – 36.

³⁶ Там само. Арк. 37 зв.

³⁷ Там само. Арк. 70.

нового указу Сенату від 3 вересня 1841 р., яким міщан знову зобов'язали домовитися з поміщицею про сплату земельного чиншу, а в разі неможливості цього зробити вони мали покинути містечко. Жодна зі сторін не пішла на поступки, тому на початку червня 1843 р. місцева влада організувала переселення у навколишні села, які перебували у державній власності³⁸. У 1861 р. частина сімей міхнівських міщан була зарахована до стану державних селян Ковельського повіту, а решта продовжувала добиватися повернення в Міхнівку і наділення їх землею³⁹. Саме містечко було розорене і вже ніколи не відродилось.

Таким чином, тривала боротьба мешканців містечок за дотримання власниками і владою норм магдебурзького права була зумовлена, по-перше, прагненням зберегти за собою міщанський статус, який не пов'язувався в їхній свідомості з виконанням панщини і нерегулярних повинностей, по-друге, гарантував певну самостійність у розпорядженні землею в межах маєтку вотчинника (економії), а, по-третє, давав можливість самостійно вирішувати поточні проблеми містечка.

³⁸ ЦДІАУК. Ф. 442, оп. 77, спр. 28, арк. 17–23 зв. (Див. також: ДАВО. Ф. 229, оп. 1. спр. 65, арк. 3–6).

³⁹ ЦДІАУК. Ф. 442, оп. 77, спр. 28, арк. 220.